

Mətbuat, qəzet, jurnal xalqın danışan dili, sözünün, səsinin təəssübkeş, təmənnəsiz qoruyucusudur. Bu dənilməzdir. Azərbaycanın qüzeyində olduğu kimi, güneyində də tərəqqipərvər, maarifçi ziyalılar xalqın maariflənməsi üçün böyük mücadilələr veriblər. Heç şübhəsiz ki, burada çıxış yolu kimi, mətbuat orqanlarının yaradılması əsas götürülüb. Əlbəttə, qüzey Azərbaycanda milli mətbuatın yaranma tarix Həsən bəy Zərdabinin 1875-ci ildə buraxdığı "Əkinçi" qəzetilə bağlıdır. Şübhə yoxdur ki, "Əkinçi"nin fəaliyyətə başlaması güneyli soydaşlarımızın da həyatına müsbət mənada təsir göstərib.

Güney Azərbaycanda milli mətbuatın yaranması, inkişafı tarixi bizim üçün böyük maraq kəsb edir və hesab edirik ki, bu məsələ daha geniş şəkildə təbliğ edilməlidir.

İnternet resurslarında, xüsusən də "Vikipediya" Açıq Ensiklopediyasında Güney Azərbaycan mətbuatı barədə müəyyən fikirlər yer alıb. Qeyd edilənə görə,

1905-1911 illər Məşrutə inqilabında Güney Azərbaycan aparıcı və həlledici rol oynadı. Bu inqilab Azərbaycan xalqının içtimai-siyasi və milli düşüncəsinin inkişafı üçün şərait yaratdı. Məşrutə fərmanı ölkədə siyasi fəzanın açılmasına gətirdi. Gündən-günə genişlənən siyasi hadisələr və içtimai çəkişmələr ölkənin xəbər mərkəzinə çevrilməsinə, bu isə Azərbaycanda mətbuat bazarının yaranmasına gətirib çıxardı. Müxtəlif qəzetlər yayılmağa başladı.

İlk milli şüaranın açılmasından və Azərbaycan nümayəndələrinin Tehrana gəlməsindən sonra Azərbaycan millət vəkiliyyətinin təkidilə 1908-ci ildə senzura ləğv edildi. Bu qanunun qəbul edilməsindən əvvəl nəşr olunan qəzetlər haqqında Əhməd Kəsrəvi yazırdı ki: "...doğrudur, bu dövrdə ölkədə bir sıra qəzetlər nəşr edilirdi. Lakin onların çoxusu yersiz dualar, məddahlıq, qararı ağ göstərmək və s. kimi yazılarla dolu idi. Ölkədə aparılan işlər və proseslərin tənqidindən söhbət belə gedə bilməzdi. Sanki burada məmurlar bütün işlərdən uzaq idi... Zəkəülmülk (Məhəmməd Hüseyn)"Tərbiyə" adlı qəzetdə bəzən fransızcadan etdiyi tərcüməsində çarəsizlikdən "qanun" sözü evəzinə "qayda" sözünü işlədirdi". Lakin haqqında söhbət gedən qanun qəbul ediləndən sonra mətbuatın bütün ölkədə azad şəkildə nəşr edilməyə başladı. Saray, hətta şəxsən Məhəmməd Əli şah belə tənqid edildi.

Məlumatlara görə, bu dövrdə Azərbaycanda 50-yə yaxın qəzet və jurnal nəşr olunurdu.

rasan" qəzetləri çıxmış, Tehran sosial-demokrat təşkilatının orqanı "Sure-İsrafil" qəzetinin redaktorlarında biri Mirzə Qasım xan Təbrizi(Sure İsrəfil) olmuşdur. Cənubi Azərbaycan tərəqqipərvər ziyalıları, o cümlədən S.Salmasi, Mirzə Qaffar xan Zunuzi, Heydər xan Əmioğlu və başqaları Cə-

mətbuat tarixi ilə milli azadlıq hərəkatı paralel olub. Hər inqilabdan sonra mədəni həyatda da irəliləyiş olub, lakin hakim dövlət siyasəti milli tərəqqinin qarşısına Çin səddi çəkib. 1906-1911-ci illər Məşrutə inqilabı, 1920-ci il Xiyabani hərəkatı, 1945-ci il 21 Azər hərəkatı, nəhayət 1978/79-cu illər

yayımlandı... Lakin, təəssüf ki, bu cəmi bir il çəkdi. 1978-1979-cu illər İran inqilabından sonra bu məsələ yenə də gündəmə gəldi. İran dövlət konstitusiyasında öz əksini tapan - ölkədə yaşayan bütün xalqların, eləcə də azərbaycanlıların ana dilində ibtidai təhsil almaq, mətbuat orqan-

Cənubi Azərbaycanda milli mətbuat necə yarandı...

nubi Qafqaz mətbuatında da, xüsusi ilə "İrşad" qəzetinin İrana aid səhifələrində, Tiflisdə çıxan sosial-demokrat qəzetlərində İranda içtimai-siyasi vəziyyət və inqilabi mübarizəyə həsr edilən demokratik məzmunlu məqalələrlə çıxış edirdilər.

O illərdə təzə nəşr olunmağa başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı İran və Güney Azərbaycan mövzusunda geniş yer ayırırdı.

Bunlar internet resurslarından əldə etdiyimiz məlumatlardır.

Görək bu barədə "Cənubi Azərbaycan mətbuatı tarixi" kitabının müəllifi, tədqiqatçı Pərvanə Məmmədli nələr yazıb?

Pərvanə Məmmədli "Güney Azərbaycanda mətbuatın yaranması və inkişafı" məqaləsində qeyd edir: "Tarixin amansız hökmü ilə iki yerə parçalanmış Azərbaycanın Quzeyində və Güneyində ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyat öz məzmun tutumunu, inkişaf səciyyəsi baxımından fərqli istiqamətdə olub. İki əsrə yaxın bir zaman həddində vahid bir xalqın mənəvi ünsiyyətinə qoyulan qadağalar, şovinist çar və şahlıq rejimləri qədim və zəngin ədəbiyyata və tarixə malik bir xalqın mənəviyyatına ağır zərbə olsa da, onun öz varlığını yaşatmaq, gələcək nəsillərə ötürmək iradəsini, millilik qürurunu sındıra bilməyib. Azərbaycanın hər iki tayında "Araz" mövzusunda böyük bir ədəbiyyat yaranıb. Azacıq siyasi imkan çərçivəsində güneyli-quzeyli ziyalıların məktublaşması, onların mətbuat vasitəsi ilə yayılması hər iki tayda yaşayan azərbaycanlıların Vətənin birliyi, bütövlüyü inamını gücləndirib, xüsusən Azərbaycan ədəbi dilinin güneydə inkişafına belə ünsiyyətin böyük təsiri olub.

XIX əsrin ikinci yarısında Quzeydə və Güneydə ilk mətbuat orqanlarının meydana çıxması inzibati cəhətdən ayrı düşmüş bir xalqın ədəbi-ictimai baxımdan zəifləmiş ünsiyyətinin inkişafına təkan verdi. Güney Azərbaycanın

İran inqilabı təkcə XX əsrdə Güney Azərbaycan türklərinin aparıcı qüvvə kimi iştirak etdiyi əsas ağırlıq mərkəzinə təşkil etdiyi, böyük itkilər verdiyi inqilabi hərəkatlardır. Hər iki tayda Azərbaycan xalqının düşar olduğu mənəvi ağırları əks etdirən "Molla Nəsrəddin" jurnalı bu xalqın milli birliyinin təşəkkülündə böyük rol oynayıb.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı 1906-cı ildə capdan çıxan saylarından birində yazırdı ki, vaxtı ilə çar hökuməti Qafqaz Azərbaycanının başına gətirən baqqal oyununu, indi də İran mutləqiyyəti Güney Azərbaycanın başına gətirməkdədir. İrandakı panfarsist qüvvələr Güney Azərbaycan xalqını milli zülm altında saxlamaqda, onların ana dilini boğmaqdadırlar; ana dilində mətbuat və ədəbiyyat nəşri qadağan edilib. "Tehran hökuməti İran Azərbaycanında türklük söhbətlərini o dərəcədə qadağan tutub ki, bu sətirləri cizmaqaratubayanın gözünün qabağında Təbriz şəhərində həftənin bu baş - o baş kitab mağazalarında saxta axtarılar meydana gəlirdi ki, məbadə-məbadə orada bir türk kitabı tapıla" ("Molla Nəsrəddin" № 5, 1906). Jurnal uzaqgörənliklə elə bir gündən xəbər verirdi ki, o gün İran azərbaycanlıları milli zülmə, son qoyacaq, "tac və taxtı cümhuriyyət üsul-idarəsinə gümhərəcək və deyəcəklər: bizə özge dili lazım deyil, bizim öz ana dilimiz var, yəni bizim azərbaycan-türk dilimiz var..." ("Molla Nəsrəddin" № 19, 1925).

"Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci ildə Güney Azərbaycanın xoş gələcəyi ilə bağlı söylədiyi cümhuriyyət fikri nəhayət, 1945-ci ildə həyata keçdi. Həmin il Güney Azərbaycanında S.C.Pişəvərinin rəhbərliyi ilə Milli Demokratik Hökumət quruldu. Muxtariyyət əldə etmiş Azərbaycanda bir çox sahələrdə, eləcə də təhsil, çap işi sahəsində islahatlar keçirildi. Azərbaycan dili rəsmi dil elan olundu. Ana dilində məktəblər açıldı, jurnal, kitab nəşr olundu, radio verilişləri

ları çıxarmaq, kitab nəşr etmək kimi hüquqlara malik olduğunu göstərən maddələr qəbul olundu. Ancaq təəssüf ki, bu günə qədər İranda ana dilində təhsil almaq, qəzet, kitab oxumaq kimi, ən adi insan hüquqları pozulur. 1978-1979-cu illər İran inqilabı Güney Azərbaycanda milli mətbuatın dircəlişi üçün zəmin yaratdı. Xüsusən inqilabın ilk illərində Azərbaycan dilində onlarca jurnal və qəzet nəşrə başladı. Ancaq bunların çoxunun ömrü qısa oldu. Sonuncu inqilab da Güneydə yaşayan böyük bir xalqın milli-mənəvi ehtiyaclarına məlhəm olmadı..."

P.Məmmədli qeyd edir ki, 1978-1979-cu illər inqilabı İranda azərbaycandilli mədəniyyətin, mətbuatın, ədəbiyyatın inkişafı üçün nisbi zəmin yaratsa da, 1982-ci ildə nəşr olunan anadilli mətbuat orqanlarının, "Varlıq" istisna olmaqla hamısı bağlandı. "20 illik bir zaman ərzində İranda Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının yaşadılması, "Varlıq" dərgisinin adı ilə ayrılmaq surətdə bağlı olub. Vaxtilə "Molla Nəsrəddin" jurnalının da qeyd etdiyi kimi əsrlər boyu İranın möhkəmlənməsində və tərəqqisində əsas rol oynayan, yeri gələndə canını belə əsirgəməyən azərbaycanlılar bu gün də öz hüquqları uğrunda yorulmadan mübarizə aparırlar. Bu müqəddəs işdə çətinliklərlə nəşr edilən hər bir mətbuat nümunəsinin adicə bir sayının da böyük siyasi, mədəni əhəmiyyəti var..."

Böyük bir dövrün mənərəsinə əks etdirən məqalədən də aydın olur ki, bu işin əsası elə Qacarlar dövründə qoyulub, sonrakı dövrlərdə də davam edir. Məsələ burasındadır ki, milli mətbuatın inkişafına molla rejimi də, ondan əvvəlki Pəhləvi rejimi də hər cür maneçilik törədib, amma yenə də bu milli mübarizə üsulunun qarşısını ala bilməyib. Bu gün də Güney Azərbaycanda milli dilimizi, mədəniyyətimizi müdafiə edən, qoruyan mətbuatın mövcudluğunda maraqlı olan milyonlarla soydaşımız var...

İradə SARIYEVA